

JÓZEF PÓŁCWIARTEK
(RZESZÓW, TYNIOWICE)

INWESTYCJE GOSPODARCZE I ORGANIZACYJNE STAROSTY KRZYSZTOFA SZYDŁOWIECKIEGO W LEŻAJSKU I W KRÓLEWSZCZYŹNIE LEŻAJSKIEJ W LATACH 1515–1532

Słowa kluczowe: Leżajsk 16 w., powiat leżański, gospodarka, Krzysztof Szydłowiecki, źródła historyczne 16 w.

Streszczenie

Prezentowany w druku dokument archiwalny – przytoczony w aneksie w całości – został spisany niedługo po 1532 r. Jest to rejestr budynków mieszkalnych i gospodarskich oraz ich wyposażenia, także wykaz inwestycji poza Leżajskiem i w okolicznych wioskach, wykonanych za życia i w czasie dzierżawy starostwa przez Krzysztofa Szydłowieckiego, a sporządzony po jego śmierci (†1532). Stanowi go rękopis nazwany: „Budowanie w dworze lezenskim przez nieboszczyka Pana Crakowskiego za pieniądze nieboszczyka pana starosty i przez samego pana starostę”, przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział XIV, sygnatura 19 [Rachunki i inwentarze starostw, rachunki z ceł, podatków (1494–1774)], k. 112–115 v. Rejestr ten po 20 latach od jego sporządzenia został wniesiony do Archiwum Skarbu Koronnego (1552) i tak zachował się do czasów obecnych.

Rękopis w artykule nazywany jest „rejestrem inwestycji Krzysztofa Szydłowieckiego”. Dotyczy przedsięwzięć gospodarczych w Leżajsku dokonywanych w latach 1515–1532. Artykuł jest komentarzem źródła uzupełnionym o fakty z innych archiwaliów z tego okresu (m.in. tekst przywileju lokacyjnego z 23 IX 1524 r., rejestr poborowy z 1515 r.) oraz na podstawie literatury przedmiotu. Z rejestru inwestycji poznajemy szczegóły zabudowy dworu starościńskiego (pełny opis z wyposażeniem wnętrza) oraz pozyskujemy informacje o innych inwestycjach na obszarze starostwa leżańskiego (m.in. w Sarzynie, Starym Mieście, Luchowie).

Istotny udział miał K. Szydłowiecki w urzędowaniu na nowo Leżańska, który uległ pełnemu zniszczeniu podczas najazdu Tatarów w 1524 r. W tym samym roku miasto uzyskało nową lokację ustanowioną przez króla Zygmunta I Starego, a jego realizację powierzono urzędują-

cemu staroście. W okresie rządów starościńskich K. Szydłowieckiego doszło ponadto do uregulowania na nowo obciążeń chłopskich na rzecz starosty oraz określono zasady bytowania gospodarczego Żydów.

ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL INVESTMENT PROJECTS OF KRZYSZTOF SZYDŁOWIECKI, THE HEAD (STAROST) OF THE LEŻAJSK COUNTY AND THE LEŻAJSK LAND BELONGING TO THE CROWN IN 1515–1532

Keywords: Leżajsk, Leżajsk County, economy, Krzysztof Szydłowiecki, historical sources

Abstract

The printed archival document - cited in full in the appendix - was written shortly after 1532. It is a register of residential and farm buildings and their furnishings, as well as a list of investment projects outside Leżajsk and in the surrounding villages made by Krzysztof Szydłowiecki during his life and during his lease of the County and made after his death (†1532). It consists of a manuscript titled: "The Construction in the "Lezenski" Manor House by the deceased Mr Crakowski for the money of the deceased Head (Starost) of County and by the deceased Head (Starost) of County himself", kept in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, the Archives of the Crown Treasury, Branch XIV, File 19 [Accounts and inventories of counties, duty and tax accounts (1494-1774)], k. 112–115 v. This register was transferred to the Archives of the Crown Treasury (1552) 20 years after it was compiled and has survived until the present day.

The manuscript in the article is referred to as "Krzysztof Szydłowiecki's Investment Project Register". It relates to the economic undertakings in Leżajsk taken from 1515 to 1532. The article is a commentary on the source documents supplemented with facts from other archives of that period (e.g. the text of the documenting granting municipal rights of 23 September 1524, the conscription register of 1515) and on the basis of the literature on the subject. From the investment project register we learn about the details about the buildings belonging to the Head of County's Manor House (full description with interior furnishing) and we are provided information about other investment projects in the Leżajsk County (e.g. in the localities of Sarzyna, Stare Miasto, Luchów).

K. Szydłowiecki was instrumental in reorganizing Leżajsk, which was completely destroyed during 1524 invasion of the Tartars. In the same year the town received a new location established by King Sigismund I the Old, and its execution was entrusted to the acting Head (Starost) of the County. During the reign of the K. Szydłowiecki, Head (Starost) of the County, the peasants' dues to the Head of the County they were regulated anew, and the rules of doing business by the Jews were established.

KRZYSZTOF Z SZYDŁOWCA SZYDŁOWIECKI HERBU ODROWĄŻ

Krzysztof Szydłowiecki urodził się w 15 listopada 1466 r. w Szydłowcu jako syn Stanisława i Zofii z Goździkowa i Pleszowa h. Łabędź. Jego ojciec za czasów króla Kazimierza Jagiellończyka był wychowawcą i ochmistrem dworu królewiczów w Krakowie, zatem postarał się, żeby Krzysztof razem z braćmi przebywał na dworze królewskim w otoczeniu synów królewskich. Wychowując się na

Wawelu, Krzysztof Szydłowiecki był kompanem zabaw swego równolatka królewicza Zygmunta Jagiellończyka, a także pobierał wraz z nim nauki, m.in. u Kallimacha. W wieku 27 lat podjął służbę dworzanina na dworze królewicza (późniejszego króla Zygmunta I Starego), któremu towarzyszył w jego działaniach politycznych, sprawował sądownictwo nad dworzanami oraz nadzorował dochody i wydatki dworu. Już w początkowym okresie panowania Zygmunta I został mianowany podskarbis nadwornym koronnym i jego marszałkiem. Szydłowiecki uprzywilejowany urodzeniem w rodzinie szlacheckiej, znajomością z najważniejszymi osobistościami, a przede wszystkim dzięki własnym zdolnościom i umiejętnościom obejmował kolejne ważne urzędy w Rzeczypospolitej: od 1511 podkanclerzy, od 1515 kanclerz wielki. Jako wynagrodzenie uzyskiwał od króla liczne królewszczyzny w dzierżawę (starostwa: sieradzkie, gostynińskie, sochaczewskie, krakowskie, nowokroczyńskie, szydłowskie i łukowskie) zwykle na bardzo korzystnych warunkach. Był ponadto wyposażony w majątne dobra rodzinne: Szydłowiec, Ćmielów i Wielki Opatów z okolicznymi wsiami¹.

Krzysztof z Szydłowca Szydłowiecki nastąpił jako starosta leżajski po rodzie Jarosławskich-Tarnowskich herbu Leliwa, dzierżających tenutę leżajską od lat trzydziestych XV w. aż do początku XVI w. Najprawdopodobniej po śmierci Barbary (1508 r.) lub Hieronima (1521 r.) przeszło starostwo w ręce K. Szydłowieckiego². Rejestr poborowy starostwa leżajskiego z 1515 r. był zapewne sporządzony za władzy starościńskiej K. Szydłowieckiego³.

¹ M. Lubczyński i J. Pielas, *Szydłowiecki Krzysztof* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 49, Warszawa–Kraków 2014, s. 551–566. Autorzy nie podają w biogramie, w jakich okolicznościach ani w jakim czasie K. Szydłowiecki został tenutariuszem starostwa leżajskiego. Nie jest im też znany przywilej z 23 IX 1524 r., w którym Zygmunt I upoważniał go do urzędowania Leżajsk w miejscu nowej lokacji, o czym informuje K. Przyboś, *Dzieje Leżajsk w czasach nowożytnych (od roku 1524)* [w:] *Dzieje Leżajsk*, praca zbiorowa pod red. J. Półciartka, wyd. 2, Leżajsk 2003, s. 116–117, 137–139.

² J. Półciartek, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Kraków 1972, s. 66, 198.

³ *Rejestr poborowy starostwa leżajskiego z 1515 r.* [w:] A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1, *Ziemia Ruską. Ruś Czerwona*, Warszawa 1902, s. 138–139. Rejestr poborowy stanowiący rodzaj podatku z ziemi uprawnej, pobieranego od plebejów (chłopów i mieszczan) wykazał w starostwie 86 łąnów opodatkowanych. Na obszarze starostwa znajdowały się: miasto Leżajsk i 10 wsi: Dębno, Giedlarowa, Jelna (Jedlna), Kuryłówka, Ożanna, Rzychów, Sarzyna, Siedlanka, Wierzawice, Wywłoka. Rejestr nie obejmował ziemi dworskiej (starosty), duchowieństwa łacińskiego oraz drobnych dzierżaw szlacheckich.

Działania K. Szydłowieckiego dla miasta Leżajska i zespołu wiejskiego królewszczyny leżajskiej doprowadziły do znaczącego rozwoju w dziejach miasta, wobec czego utrwaliły niezwykle mocno tam jego osobę. W plejadzie dotychczasowych i przyszłych starostów leżajskich jest to postać najbardziej wyrazista. Dzisiaj zapomniany w Leżajsku, choć swoimi zasługami wybija się ponad innych starostów, również dobrze zapisanych w lokalnej historii, jak Łukasz ze Bnina Opaliński (starosta leżajski w latach 1591–1654) – fundator kościoła i klasztoru Ojców Bernardynów w Leżajsku (1618–1628) czy też kilku starostów z rodu Potockich z XVII i XVIII w.

Na podstawie biografii K. Szydłowieckiego możemy wnosić, iż jako starosta – dzierżawca obszaru królewszczyny leżajskiej – rzadko tu zapewne przebywał, gdyż obowiązki pierwszego senatora Królestwa Polskiego trzymały go przy królu. Mimo to jego wpływ na tworzenie nowej siedziby miejskiej czy to osobisty, czy poprzez swych urzędników, musiał być ogromny.

Krzysztof Szydłowiecki zmarł 30 grudnia 1532 r. w Krakowie, mając 65 lat; pochowano go w Opatowie w kolegiacie św. Marcina.

Obszerny rejestr inwestycji (tekst w aneksie) obrazujący ówczesne dokonania ekonomiczne, uzyskane w stosunkowo krótkim okresie przez K. Szydłowieckiego (głównie po 1524), został spisany po 1532 r., wnet po jego śmierci. Rejestr ten włączony został w dokumentację gospodarczą Skarbu Koronnego dopiero w 1552 r. Służył zapewne wcześniej spadkobiercom K. Szydłowieckiego w rozliczeniach gospodarczych w Leżajsku. Rejestr inwestycji w gospodarstwie K. Szydłowieckiego w Leżajsku stanowi niezwykle i ważne źródło historyczne do historii miasta i jego kultury.

NOWA LOKACJA LEŻAJSKA W 1524 ROKU

Latem 1524 r. Leżajsk doznał ogromnych zniszczeń w wyniku najazdu Tatarów. Został całkowicie spalony, mieszkańców zdolnych do pracy wzięto w jasyr, zaś dzieci i osoby starsze uśmiercono na miejscu lub potopiono w pobliskich bagnach. Miasto przestało istnieć, a pobliska okolica uległa całkowitemu spustoszeniu.

Pospolite ruszenie zwołane przez króla Zygmunta I z powodu najazdu, skierowało się już 7 sierpnia tego roku za Tatarami wzdłuż Sanu w kierunku na Lwów. Po przybyciu króla do Leżajska w drodze w kierunku wschodnim, podjęto zamiar o przeniesieniu miasta na nowe miejsce. Oficjalne postanowienie królewskie zostało zrealizowane 23 września 1524 r. we Lwowie w formie nadanego przywileju. Ponowna lokacja wyznaczała nowe miejsce, oddalone około 4,5 km

na południowy zachód od dawnej siedziby nad Sanem, oraz określała nową nazwę: Leżajsk Zygmuntowski⁴. Dawna siedziba miasta – z lokacji Władysława Jagiełły wydanej 28 grudnia 1397 r. w Radomiu – przeistoczyła się po wypadkach w 1524 r. w wieś o nazwie Stare Miasto. W przywileju władca upoważniał ówczesnego starostę królewskiej leżajskiej starostwa niegrodowego Krzysztofa Szydłowieckiego do przeniesienia miasta na nowe miejsce, jego urządzenia i obwarowania, na co przywilej określał środki finansowe: „z pewną sumą pieniężną z dochodów owych dóbr”. Szydłowiecki, który został zaszczycony przez króla w przywileju ponownej lokacji miasta sformułowaniem „szczerze nam miły, jako opiekun i starosta tegoż miasteczka Lezensko”, zajął się energicznie przeniesieniem miasta oraz przywracaniem funkcji egzystencjalnych i obronnych miasta. Z nominacji króla rozpoczął inwestycje w mieście i w dzierżawionej przez siebie królewskiej, przeprowadzając je w ciągu kilku lat⁵. W kolejnych przywilejach królewskich miasto uzyskało szereg wolności i uprawnień ustrojowych oraz gospodarczych. W okresie rządów K. Szydłowieckiego miasto i dobra leżajskie dynamicznie rozwijały się gospodarczo, w czym starosta miał znaczny udział czy to bezpośredni, czy to przez swych urzędników.

W wspomnianym przywileju lokacyjnym uzyskało nowe miasto dwunastoletnią wolność od wszelkich opłat i podatków na rzecz skarbu koronnego, natomiast Krzysztof Szydłowiecki przeznaczył odpowiednią sumę pieniędzy z dochodów starostwa. Król nadał miastu trzy coroczne jarmarki – na święto Wniebowstąpienia Pańskiego, drugi na Matkę Boską Śnieżną (5 sierpnia), trzeci na św. Mikołaja (6 grudnia) – a targi tygodniowe w każdy czwartek. Miasto i jego mieszkańcy uzyskali od króla także wiele innych praw i wolności gospodarczych i sądowych⁶.

Dzięki łasce królewskiej, potwierdzonej wspomnianymi dużymi nakładami pieniężnymi ze skarbu królewskiego (naznaczonych na dochodach z królewskiej leżajskiej) i troskliwymi działaniami organizacyjnymi starosty Szydłowieckiego, w tym

⁴ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: APP), Varia, Oddział II, rkps Leżajsk 4; Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności-Polskiej Akademii Nauk (dalej: PAU-PAN) w Krakowie, rkps 2843/I, k. 6–13; Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiory na Wawelu, Teki A. Schneidra, nr 894-Leżajsk, bns.

⁵ K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od roku 1524)...*; J. Półciwarteck, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 37.

⁶ Przywilej Zygmunta I dotyczący ponownej lokacji Leżajska (Lwów 23 IX 1524 r.), vide: K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od roku 1524)...*, s. 134–139 [aneks].

wielkim jego udziałem finansowym, szybko rósł nowy Leżajsk Zygmuntowski. Dla wspomżenia materialnego miasta nadał król różne uprawnienia jak staw, prawo budowy browaru, jatki, postrzygalnie sukna i inne korzyści⁷.

Krzysztof Szydłowiecki rozplanował zabudowę miejską i dokonał obwarowań miasta systemem drewniano-ziemnym, który tworzyły usypane wały ziemne z usadowionymi na nich parkanami. Były to umocnienia często wówczas stosowane nawet w największych miastach w tamtych latach, między innymi we Lwowie, gdzie mury miejskie nie opasywały całego miasta, a niektóre jego odcinki stanowiły właśnie wały z parkanami (np. w pobliżu klasztoru Ojców Bernardynów). Tak zresztą było także w pobliskim Rzeszowie, Jarosławiu, Przeworsku.

Z analizy źródeł historycznych wyłania się realizacja posadowienia i urządzenia przez K. Szydłowieckiego miasta między dwoma wąwozami wychodzącymi na wschód od miasta, tworzącymi naturalną ochronę przed napadem wroga. Nieosłonięte części miasta otoczono wałem i parkanem na wale. Zlokalizowaną za północnym wałem miejskim i głębokim wąwozem okazałą siedzibę starościńską również tak zabezpieczono. Wąwóz był głęboki i znacznie rozwany u góry. Przez ów wąwóz przeprowadzono most zwodzony do siedziby starosty. W połowie XVIII w. (już bez części ruchomej) miał wąwóz jeszcze duże rozmiary mimo zmniejszania go w wyniku jego systematycznego zasypywania przez mieszczan, zwłaszcza od końca XVII w., gdy zagrożenie najazdami koczowników ustało. Sto lat później – w połowie XIX w. – most ten (już niezwodzony) miał długość 8 i szerokość 5 sążni, był usytuowany na palach mostowych wystających z ziemi na wysokości od 1 do 5 sążni, wobec tego jego długość wynosiła wówczas 15 metrów, szerokość zaś 9 metrów. Pale natomiast miały pod mostem wysokość od 1,5 do 9,5 metra ponad ziemią, z których najdłuższe mieściły się pod jego środkową częścią. W ciągu ulic i dróg miejskich znajdowały się przeszkody wodne, nad którymi budowano mosty służące dla przejazdu, zaś dla ruchu pieszego wykonywano kładki. Zapis źródłowy z pierwszych lat po 1863 r. (brak dokładniejszej daty) wymienia na obszarze przestrzennym miasta 20 mostów o różnej długości i szerokości oraz 2 kładki dla pieszych⁸. Także

⁷ Ibidem, s. 115.

⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Potockich z Łańcuta, rkps 336 [Akta dotyczące pretensji mieszczan leżańskich do prawa wyrębu w lasy dóbr leżańskich (1801–1869)], s. 31–53; J. PółciwarteK, *Drogi, ulice i mosty w nowo-*

ponad 300 lat wcześniej, w czasie urządzania miasta przez K. Szydłowieckiego te przeszkody wodne w obszarze przestrzennym miasta nie były mniejsze.

UMOCNIENIA OBRONNE

Drewniano-ziemne umocnienia wokół Leżajska, systematycznie dogładane i remontowane, w tym usypany wał z parkanem po stronie miasta i daszkiem nad parkanami, zaś na zewnątrz wykopana fosa z różnymi przeszkodami, dawały miastu dobrą obronę. Parkany budowano na podwalinach, zwykle dębowych, które wkopywano „na leżaco” w górną część wału, a dopiero na nich usadowiano „na stojaco” grube słupy dębowe. Pomiedzy owe słupy, które były ustawione w równych odległościach od siebie, wkładano, metodą sumikowo-łątkową, poziomo pnie dębowe lub dyle z nich wykonane. Dopiero na pewnej wysokości pokrywano ów parkan dwuspadowym daszkiem gontowym dla zabezpieczenia przed niszczącym go deszczem oraz jako osłona dla straży miejskiej, mogącej dzięki temu swobodnie przemieszczać się w celu patrolowania okolicy. Poza tym w parkanie formowano otwory między dylami, zwłaszcza przy pionowych słupach, by obrońcy mogli używać broni palnej i białej⁹.

SIEĆ DROŻNA

Przeniesienie miasta na nowe miejsce wiązało się nie tylko z jego urządzeniem i wewnętrzną organizacją przestrzenną, ale też z ustaleniem nowej sieci drożnej w pobliżu samego miasta i włączeniem tej sieci w istniejące od dawna trakty, wykształcone w poprzednich czasach. Nie było to jednak zbyt trudne, bowiem najważniejszy trakt drożny północ – południe Przemyśl – Sandomierz biegł lewym brzegiem Sanu przez wzniesienie nad jego szeroką doliną. Od Leżajska zaś na wschód do przeprawy na Sanie w Starym Mieście (starej siedzibie miasta), istniał stary szlak gospodarczy i wojskowy na trakcie Karpaty – Sanok – Dynów – Łańcut – Leżajsk – Lublin.

Nowa posada oddaliła miasto od Sanu, dlatego też zezwolono mieszkańcom, by stworzyli dogodne drogi, aby rzeka stała się dostępna dla ich interesów: „Chcemy również, aby sobie rzekę sprowadzili pod miasto ze strony, z której im dogodnie będzie”. Zatrószono się również, aby dawne główne drogi przez San i za Sanem

żytnym mieście Leżajsku, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2004, t. 21, Studia Historica, nr 3, s. 337–354.

⁹ Tu podaję najbardziej skrótowy schemat opisu parkanu.

zostały zachowane „Także drogi i gościńce brukowane aby szły do samego miasteczka po wieczne czasy chcemy”¹⁰.

Wydłużył się zatem główny szlak, utrzymywany dotąd przez miasto (przed 1524 r.) o około 4 kilometry, o nawierzchni zawsze sprawnej do transportu, na szlaku publicznym („brukowanym” – utwardzonym tu z braku kamieni – okraglakami i gałęziami)¹¹. Budowane miasto i urządzany w nim system drożny napotkał wiele naturalnych przeszkód wodnych w postaci niewielkich strumyków, na których należało pobudować wiele mostów, pochłaniających wielkie nakłady w postaci materiału drzewnego i pieniądza. Dla rekompensaty nakładów miejskich uzyskał Leżajsk kolejny przywilej królewski w postaci mostowego w 1539 r. (Kraków, 18 III 1539 r.)¹². Odtąd miasto mogło pobierać opłaty za przejazd owymi mostami.

Nowe miasto przejęło w całości cały obszar przestrzenny po pierwszej lokacji „znosząc i wniwecz obracając owo dawne Lezensko” – jak to określono w przywileju ponownej lokacji z 1524 r. – „którego łąki i pola orne i inne użytki nowego miasteczka Lezensko zachowujemy obecnym przywilejem”¹³.

W nowym mieście przeniesionym w 1524 r., trakt przemyski wchodził do miasta od wschodu do rynku miejskiego i po jego prawym wschodnim brzegu – pierzei rynkowej (nie wchodząc głębiej w rynek), skręcał w kierunku północnym przez most nad głębokim wąwozem ku siedzibie dworu starosty. Z biegiem czasu ów wyjazd od strony Jarosławia uzyskał bramę, którą nazwano Jarosławska, zaś wyjazd w kierunku siedziby starościńskiej Bramę Sandomierską i ponadto most zwodzony.

DWÓR STAROŚCIŃSKI

Za wąwozem na wyniosłym nieco od poziomu miasta płaskowyzu wznosiła się wspomniana wyżej siedziba starosty złożona z wielu obiektów drewnianych, z których część miała charakter mieszkalny, zaś pozostałe pełniły funkcje gospodarcze. Było tam łącznie

¹⁰ Przywilej Zygmunta I dotyczący ponownej lokacji Leżajska (Lwów 23 IX 1524 r.), vide: K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od 1524)...*, s. 139.

¹¹ Ibidem, s. 115. Szerzej na temat sieci drożnej, ulic w mieście pisał: J. Półcwiartek, *Drogi, ulice i mosty w nowożytnym mieście Leżajsku...*

¹² K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od 1524)...*, s. 117; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski*, P. 4, Varsoviae 1915, nr 6393.

¹³ Przywilej Zygmunta I dotyczący ponownej lokacji Leżajska (Lwów 23 IX 1524 r.), vide: K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od 1524)...*, s. 138.

10 obiektów, znajdujących się pod odrębnymi dachami przykrytymi gontem. Siedzibę ową zwie się w dokumencie dworem, zaś wał z parkanem (zamiennie płotem), którym był zewsząd otoczony. Ufortyfikowany dwór starosty określany był najczęściej odtąd nazwą „zamek leżajski”, co stwierdza się w wielu zapisach, np. w ustaleniach Komisji Królewskiej z 10 kwietnia 1608 r. obradującej na zamku leżajskim w sprawie fundacji dla Ojców Bernardynów¹⁴. Podobnie w dokumencie z 1785 r. obiekt ten nazywa się zamkiem leżajskim¹⁵. Jeszcze pod koniec XIX w., choć już z inną zabudową, ale rozplanowaniem przestrzennym nawiązującym do dworu K. Szydłowieckiego, określano go „zamkiem”¹⁶. W czasach natomiast funkcjonowania na tym miejscu w połowie XX w. gimnazjum i liceum leżajskiego stosowano nazwę „pałacyk Łukasza Opalińskiego”, w czym główna „zasługa” Józefa Depowskiego, profesora liceum, stosującego to błędne określenie.

W czasach K. Szydłowieckiego do ufortyfikowanej siedziby starosty od strony miasta wytyczono drogę, która przechodziła nad wąwozem i była doprowadzona do „wrot wielkich”, będących głównym wejściem do dworu. Droga ta prowadziła dalej i, omijając dwór na zewnątrz fortyfikacji od południowego zachodu, wchodziła na szlak sandomierski, od którego niebawem odchodziła w kierunku wschodnim innym traktem przez Siedlankę do Starego Miasta i do przewozu przez San.

Wjazd na teren dworu przez „wrota wielkie” obok trzykondygnacyjnej „wieży w parkanie”, stanowił wewnętrzny układ komunikacyjny w siedzibie starościńskiej. Wjeżdżało się na rozległy dziedziniec zamkowy, zabudowany z trzech stron obiektami magnackiej rezydencji drewnianej. Wychodzenie na zewnątrz dworu odbywało się przez wstawione dodatkowo 4 umocnione furtki w parkanie z wrzeczadkami i zawiasami żelaznymi, nakryte daszkiem gontowym. Sama zaś wieża przy wrotach spełniała funkcje nie tylko obronne – zwłaszcza trzecia kondygnacja – ale też gospodarcze (spizarni, czyli magazynu na ziarno i mąkę). Przy tej wieży był taras, pod którym znajdowały się 3 komory z „kłodami” dla więźniów, zaś nad tarasem stajenka urzędnicza na 5 koni.

¹⁴ Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie, rkps VI-a-5, k. 8–12; J. Półciwarteł, *Podstawy materialne funkcjonowania kościoła i klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 690.

¹⁵ Biblioteka PAU-PAN w Krakowie, rkps 2843 [Materiały do Leżajska], k. 42.

¹⁶ J. Półciwarteł, K. Kuźniar, *Droga do Muzeum Ziemi Leżajskiej. Z dziejów kolekcjonerstwa i muzealnictwa w Leżajsku*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej” 2013, nr 1, s. 39.

Główną zabudowę dworu stanowiły dwa wielkie domy o charakterze rezydencjonalnym, kryte gontem z wywietrznikami – kominami wystającymi ponad dach. Wnosić należy, iż pierwszy główny budynek reprezentacyjny zlokalizowano od wschodniej części wielkiego dziedzińca „plecami” do doliny Sanu, wejściem zaś skierowanym na dziedziniec. Była to wielka budowla, wzniesiona zapewne z modrzewi na solidnych podwalinach dębowych, z pięcioma komorami piwnicznymi, ponad którymi mieściło się wiele pomieszczeń wyposażonych obficie w okna szklane oprawione w ołowiane ramy. Izby te służyły domownikom do codziennych czynności, były wyposażone wewnątrz w piece, stoły i ławy przyściennie. Na szczególną uwagę zasługuje „wielka izba” reprezentacyjna mająca 3 okna szklane „w ołów zdziałane, a w jednej błonie są herby nieboszczyka pana starosty z pańskim tytułem”. Owo okno szklane z herbem starosty pośrodku dwóch pozostałych „gomólek” w ołów oprawnych musiało budzić zachwyt, ale też podkreślać dostojność samego K. Szydłowieckiego, który być może przyjmował tam wytwornych i utytułowanych gości. Szklane okna „gomólek” (niewielkich okrągłych szybek w ołowianych ramach) używane były wówczas w zabudowie bogatych mieszczan i nierzadko w dworach ziemiańskich. Jeśli te gomółki produkowane były niemal powszechnie w licznych hutach szkła na obszarze ówczesnej Polski, to większe tafle zdobione różnymi herbami i napisami wykonywano jedynie wyjątkowo w wysoko urządzonych hutach szkła lub sprowadzano je z zagranicy, głównie z Włoch i Niemiec. Produkcję szkła okiennego zwykłego, nieozdobnego – gomólek – prowadziła np. huta szkła w Hucisku¹⁷. Tamże w hucie szkła wytwarzano między innymi również gomółki do okien. Były to okrągłe płytki o średnicy około 14–15 centymetrów i grubości około 2 milimetrów. Szkło okienne z tej huty miało kolor ciemnobrunatny ze sporą ilością pęcherzyków powietrza ułożonych okrężnie wokół obwodu koła oraz wiele zanieczyszczeń. Nieodpowiedni surowiec i niewielki z pewnością kunszt były przyczyną słabej klasy owych wyrobów¹⁸. Okna szklane oprawione w ołów, tak liczne w rezydencji starościńskiej w Leżajsku, z pewnością były dobrej jakości i charakteryzowały się dużą czystością szkła.

¹⁷ Ten oddalony przysiółek od wsi o nazwie Hucisko (nazwa przysiółka pochodzi od huty szkła, powstałej pod koniec XVI w.). Przysiółek Hucisko wyodrębnił się w samodzielną wieś z dużej wsi Wola Zarczycka, na początku XVII w. Znanych jest kilku hutników szkła z Huciska: Piotr Hutnik – 1579, Jan Hutnik – 1608, Matjas Hutnik Zarski – 1630, Marcin Rusowicz – 1630.

¹⁸ J. Półcwiartek, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 201–202.

Na podstawie zapisu źródłowego niestety nie można nic powiedzieć ani o wielkości okien szklanych, ani o tym szczególnym oknie w rezydencji starościńskiej w Leżajsku, poza tym, że „w jednej błonie są herby nieboszczyka pana starosty z pańskim tytułem”. Niewykluczone, iż kolorowy herb Szydłowieckiego w tym oknie stanowił rodzaj witrażu. Herb Odrowąż był bardzo barwny i wyrazisty: na tarczy herbowej koloru czerwonego widniała biała strzała wzniesiona grotem ku górze, na dole zaś z końcami na obie strony zakrzywionymi (herb ten odnotowany został w Polsce najwcześniej w pieczęci z 1350 r.).

W tymże pierwszym budynku reprezentacyjnym i w tejże głównej sali z szybą herbową zwraca uwagę wielki biały piec kaflowy, 2 stoły (jeden lipowy, drugi dębowy) i 3 wielkie ławy przyścienne. Sala ta była przeznaczona zapewne do narad czy do spotkań z osobami odwiedzającymi dwór. Było to też główne pomieszczenie służące do biesiadowania. Obok niego była „izdebka mała” z dwoma szklanymi oknami, wyposażona w piec biały kaflowy, 3 ławy przyścienne oraz ławkę przed stołem. Prowadziły do niej drzwi sosnowe z klamką żelazną i wrzeciędzem. Izdebkę ową być może używał starosta jako swój gabinet. Przylegała do niej kolejna „komnatka z kominem”, z dwoma oknami szklanymi, wyposażona w dwie ławy proste „przy ścianie”, mająca drzwi z zamkiem. Wszystkie te 3 sale miały wyjście do wielkiej, długiej i przestronnej sieni, prowadzącej do wyjścia (zejścia) przez schody na zewnątrz budynku. W sieni, mającej odpowiedni dostęp światła dzięki trzynastu oknom z okiennicami, pośrodku znajdował się długi stół sosnowy i zydel do siedzenia oraz dwie przyścienne ławy „proste”. Stamtąd dwoje drzwi prowadziło na „ganek mały około komnaty”, i w tym ganku „jest prinethy” – zapewne miejsce sekretne, ubikacja.

Dom pierwszy reprezentacyjny pełnił funkcję głównego obiektu administracyjnego starosty oraz mieszkalnego. Obok wybudowano „Dom drugi wielki”, zamykający rozległy dziedziniec od północy, z wejściem i głównymi oknami wychodzącymi na dziedziniec (od strony nasłonecznionej). Centralnym pomieszczeniem była w nim wielka izba z kominem i pięcioma oknami szklanymi oraz czterema ławami przy ścianach, co przekonuje, iż ów komin był pośrodku izby. Z „izby wielkiej” przechodziło się przez drzwi z klamką żelazną do izby mniejszej, w której stał stół lipowy i ławka przed stołem (rodzaj zydlu). Nad tą zaś komnatą, do której wejście wiodło przez schody, było pomieszczenie na sypanie ziarna (zboża). W tymże też domu była wielka sień z dziewięcioma oknami bez okien szklanych, a w niej stał stół dębowy i dwoje ła-

wek przy ścianie. Wnosić należy, iż ten obiekt miał charakter gospodarczy i pełnił w pewnym sensie rolę spiżarni oraz służył jako część mieszkalna dla służby gospodarczej. Zbudowano go jako kolejny po pierwszym domu reprezentacyjnym.

Od strony zaś wawozu (od strony miasta) umiejscowiono trzy inne obiekty, zamykające od południa obszerny dziedziniec dworu starościńskiego. Były to piekarnia, łazienka oraz kuchnia. W piekarni były cztery okna bez błon, stół wielki stojący przypuszczalnie wzdłuż całej izby i trzy ławy przy ścianie, ponadto stół, na którym wyrabiano chleb. Do piekarni przylegała komora, a do niej karmnik dla świń. Przed pomieszczeniem piekarni była sień z kominem kuchennym i ogniskiem oraz oknem z okiennicą. Do sieni prowadziło dwoje drzwi z wrzeciadzami.

Przy piekarni było pomieszczenie na kuchnię z komorą. W kuchni był stół, ławy wąskie przy ścianie, trzy okna bez błon z okiennicami, wyposażenia dopełniały konieczne w kuchni zbiorniki: „przekadek co woda bywa” (cebrzyk, beczka). Sprzęty zinwentaryzowane w piekarni i kuchni (zwłaszcza stoły i ławy) wskazują na spożywanie posiłków w tych pomieszczeniach przez przebywających w dworze starosty stałych mieszkańców i różnych gości i urzędników.

W świetle omawianego rejestru okazałe prezentowała się łazienka „biała” z trzema szklanymi oknami, wyposażona w piec i wielki kocioł, co oznaczało, że gorącą wodę przygotowywano bezpośrednio w tym pomieszczeniu. Dla wygody domowników wstawiono również tam piec kaflowy do ogrzewania pomieszczenia, dwie wanny, wiaderka, trzy miednice. Przed pomieszczeniem służącym jako łazienka była izdebka mająca okna dwa szklane i trzy „z połowami niedorobionymi”, wszystkie z okiennicami na żelaznych zawiasach. We wnętrzu stały stół dębowy, piec biały, trzy ławy przy ścianie. Przed łazienką była mała sionka, „a z niej komórka z wychodem” i trzema ławkami. W sionce mieściły się dwa kominy. Nad tymi pomieszczeniami były „pobite gonty i powietrzniki”.

Wszystkie wyżej odnotowane budynki reprezentacyjne (dwa główne wielkie budynki), zabudowania łaźni, budynek piekarni z kuchnią tworzyły zespół urzędniczo-mieszkalny, kuchenny i sanitarny, zamykający z trzech stron obszerny dziedziniec dworu starościńskiego, aż niemal do wieży trzypiętrowej w parkanie. Obiekty te zajmowały około 50 procent powierzchni obszaru ufortyfikowanego dworu.

W zachodniej natomiast części obszernej powierzchni dziedzińca dworu starosty usytuowane były gospodarcze obiekty usługowe

(wielka stajnia ze żłobami dla koni, trzy piwnice, taras gospodarczo-więzienny) oraz obiekty produkcyjne (browar, słodownia). Zbudowany tu browar był pierwszym tego typu kompleksem piwowarskim w nowej siedzibie miasta po 1524 r. Był odtąd browarem starościńskim w królewskich dobrach leżajskich. Przetrwał na tym miejscu – mimo licznych przejściowych klęsk i pożarów oraz zmian własnościowo-prawnych – aż do tragicznego pożaru miasta z 26 lipca 1906 r., po którym nie został odbudowany (pożar strawił wówczas w mieście 185 domów mieszkalnych i 144 obiektów gospodarczych)¹⁹. W browarze K. Szydłowieckiego, stanowiącym osobny budynek, w rejestrze odnotowano następujący sprzęt: kocioł, dwa przekadki (naczynia na wodę), koryto, koszek, „komin nad kotlinach”, drzwi z wrzeciądzem.

Podobnie też słodownia była oddzielną budowlą „ze wszystkim dodatkiem”, głównie beczkami, w których przygotowywano sód (z jęczmienia) lub zacier (z innego ziarna). Ze sódów warzono potem piwo. W tej to słodowni również mieszczańscy leżajscy przygotowywali słody, a następnie w browarze dworskim warzyli piwo za odpowiednią opłatą przeznaczoną na skarb królewski.

Obok browaru i słodowni były trzy piwnice z komorami nad nimi dla przechowania „naczynia piwnego”. Tu jeszcze w pobliżu znajdowała się wspomniana wyżej wielka stajnia ze żłobami dla koni i „przeworami” (oddzielnymi, osobnymi boksami dla koni).

Poza browarem i słodownią, które pomagały utrzymywać siedzibę starosty i dawały jeszcze jakieś dodatkowe dochody, były też inne inwestycje. Bezpośrednio za budynkami dworskimi, poza wałem i parkanem, znajdowały się od strony północnej i zachodniej trzy młode sady z ogrodami warzywnymi, a przed miastem dwie sadzawki – stawy rybne, ogrodzone płotem słupowym z daszkiem gontowym i wejściem z wrzeciądzem. Podobnie też przed miastem starosta zabezpieczył dla siebie pastwisko (skotnik), ogrodzone podobnie jak sadzawki.

INWESTYCJE NA OBSZARZE STAROSTWA LEŻAJSKIEGO

Dalsze przedsięwzięcia starosty objęły okoliczne wsie: Sarzynę, Luchów, Stare Miasto i Wierzawice. Na szczególną uwagę zasługuje urządzenie rudni z kuźnicą na obszarze przestrzennym wsi Sarzyna, określanej w rejestrze poborowym z 1515 r. jako Ruda. Był to zakład metalurgiczny wykorzystujący rudę darniową do produkcji żelaza. Funkcjonowanie tego przedsiębiorstwa umiejscowionego nad rzeką

¹⁹ A. Zielecki, *Leżajsk w okresie zaborów (1772–1918)* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 262.

Trzebośnica, przetrwało do początku XVII w.²⁰ W Luchowie natomiast – wsi królewskiej leżącej za Sanem – urządził staw rybny, na który przeznaczył 22 grzywny. W czasie sporządzania rejestru inwestycji K. Szydłowieckiego ów staw nie był jeszcze napełniony wodą ze strumienia wpływającego w niego. Skoro jednak zarejestrowano, iż staw był „z upustem, słupem i z korytem”, wnosić należy, iż był to staw na grobli z urządzeniem do spustu wody korytem z desek na koło młyńskie. To przygotowanie do zbudowania tu młyna, tak zwanego korzecznika (młyna bardzo wydajnego w tamtych czasach), gdzie woda ze stawu spiętrzonego wyprowadzona korytem lała się z góry na koło młyńskie. Stawy na groblach niemal zawsze dawały możliwości budowy korzeczników, które miały różne przeznaczenie: przemiał ziarna, młyn rudniczy w kuźni, budowa piły trackiej, folusz, stępa. Mogły też być budowane przy niskiej grobli młyny „wałniki” (woda obracała koło młyńskie od dołu – koło podsiębierne). Były to jednak urządzenia mniej wydajne i bardziej narażone na duże susze letnie i mrozy. W Luchowie wykonał nowe budowle i przeprowadził remonty w dużym łowisku puszczańskim z zabudowaniami dla strażników pilnujących zwierza i dla myśliwych.

Wielkie łowisko puszczańskie w Luchowie odnotowane zostało niebawem w pierwszej lustracji leżajskich dóbr koronnych w 1565 r.:

W tym starostwie Leżajskim jest kilka uroczysk, lasów wielkich, jedną zowią Luchowem, drugie Sielatinem, trzecie Górkami, czwarte za Sarziną, piąte za Trzeboszwią, zaś za Brzozą, na których miejscach są lasy dombrow bardzo wiele i po części łąk między nimi [...]. Zwierz tamże rozmaity w puszczech wielkich dla którego iż się miejsca zachowują, na których nic nie postoi, i domy są pobudowane, których słudzy strzegą i pan starosta czasem, albo jego łowcy gdy z sieciami zajadą, tam z sieciami przemieszkiwają, kiedy zajadą na łowy²¹.

W Starym Mieście, a właściwie pod tą wsią, urządził wielki staw rybny otoczony groblą, „którego jeszcze nie zastawił”, czyli jeszcze nie napełnił wodą. Inwestycja ta kosztowała K. Szydłowieckiego 320 złotych polskich (1 złoty polski = 30 groszy). Zabrał na ten staw wiele ról i łąk chłopskich. Pod tą też wsią ogrodził wielką pasiekę dworską zwaną „Pszołnik”. Przejście w pszczelarstwie z bartnictwa na pasiecznictwo stanowiło wyższą formę gospodarki pszczelej. Pierwsze pasieki w Puszczy Sandomierskiej – a taką z pewnością był „Pszołnik” pod Starym Miastem – stanowiły zbiór

²⁰ Szerzej na ten temat, vide: J. Półcwiartek, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 198–201.

²¹ *Opisy koroliwyszczyn w ruskich ziemiach XVI wieku*, t. 2, *Lustracji ziem Peremiśkiej i Sianoćkiej*, wyd. pod red. M. Hruszewskoho, Lwów 1897, Lwów 1897, s. 202–203.

zlokalizowanych tu uli kładowych – stojących i leżących – pochodzących z barci drzew bartnych w puszczy. Zgromadzone w pasiece dawały możliwość lepszej opieki pszczelarza nad rojami pszczół, a poza tym ochraniały puszcę przed pożarami powodowanymi przez pszczelarzy – bartników korzystających z ognia przy pozyskiwaniu miodu („kurzenie barci”). Gospodarkę bartną stosowano w puszczy okolicznej jeszcze do początku XIX w. „Pszolnik” pod Starym Miastem należy do najstarszych odnotowanych pasiek pszczelich na terenach Puszczy Sandomierskiej i Małopolski²².

W Wierzawicach wyremontował K. Szydłowiecki dwór mieszkalny z folwarkiem, dodał mu wiele nowych kopanin (nowych ról po trzebieży leśnej). Interesujący jest ten fragment zapisu o folwarku starościńskim w Wierzawicach o niewielkim jeszcze areale uprawnym, do którego „ról za pieniądze przykopał i wszystkie [pozostałe w starostwie] folwarki oprawił”. To ważny zapis stwierdzający, iż obszar tego folwarku nie powiększył się drogą zajmowania ról chłopskich, czyli „rugów”. Z dotychczasowych badań znane są dwa folwarki istniejące już w starostwie przed K. Szydłowieckim (w Wierzawicach i Giedlarowej zorganizowanych na ziemi wykupionej przez skarb koronny od dziedzicznych wójtów szlacheckich), a od 1524 r. folwark istniejący w Starym Mieście²³. Pierwsza ilustracja starostwa leżajskiego z 1565 r. ukazuje te trzy folwarki o znacznym już obszarze rolnym i zbiorach – największy staromiejski, potem giedlarowski i wierzawicki²⁴.

Uregulował też K. Szydłowiecki wysokość obciążeń chłopskich w całym starostwie w zakresie darmowych robocizn i danin, po jednym dniu pracy w tygodniu wybieranej z jednego łanu, a w daninie 180 korców owsa od wszystkich chłopów w starostwie²⁵. Owo uregulowanie nie dotyczyło obowiązującego od dawna podatku na rzecz skarbu koronnego w wysokości 48 groszy od łanu ziemi. W rozliczeniach skarbowych stosowano wielkość łanu wynoszącego 43 i 1/5 morga. Regulacja obciążeń chłopskich (nieznany rok) w świetle dotychczasowej literatury stanowi dla królewskiej leżajskiej początek wprowadzonej pańszczyzny tygodniowej w formie jednego dnia

²² Szerzej o tym, vide: J. Półciwarteł, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 179–185; K. Wolski, *Barnictwo i pasiecznictwo dorzecza Sanu w XV i XVI wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1952, Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia, vol. VII, z. 3, s. 102–116; Idem, *Z badań nad dawnymi technikami pszczelarskimi w dorzeczu Sanu*, Przemysł 1960.

²³ J. Półciwarteł, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 83.

²⁴ *Opisy koroliwskich ziem w ruskich ziemiach XVI wieku...*, s. 207–209.

²⁵ AGAD, op. cit.

sprzężajnego z każdego łanu. Dotąd chłopci byli zobowiązani do jednego dnia w ciągu roku i oddawania starości łącznie 180 korców owsa i opłaty po 48 groszy rocznie z łanu.

UREGULOWANIA DOTYCZĄCE ŻYDÓW W LEŻAJSKU

Odnotowano też w rejestrze poborowym problem osadnictwa Żydów w Leżajsku i na obszarze starostwa. Z notatki owej wnosić należy, iż jeszcze przed rokiem 1524 mieszkali Żydzi w królewskiej leżajskiej i wtedy nie korzystali ze zbyt wielu uprawnień, zaś po przeniesieniu miasta na nowe miejsce uzyskali większe znaczenie w gospodarce, mniejsze jednak od pozostałych mieszkańców miasta. Podkreślono w dokumencie królewskim o przeniesieniu miasta, iż te udogodnienia nie są jednakowe dla wszystkich, bo dla tych, „którym obcowanie z godnymi wiary jest zabronione” – czyli Żydów – nie są dozwolone²⁶. Choć były określone utrudnienia w osiedlaniu się Żydów w Leżajsku, to informacja o nich w rejestrze inwestycji K. Szydłowieckiego świadczy o ich napływie do Leżajska. Wymiar dochodów od nich ustalonych w wysokości 10 grzywien, stanowi rodzaj usprawienia udziału w budowie nowego miasta przez Żydów i poczyniń dla nich starosty. Osiedlający się tu Żydzi byli potrzebni K. Szydłowieckiemu w licznych przedsięwzięciach gospodarczych, w zarządzaniu też wieloma interesami handlowymi i obiektami gospodarczymi starosty.

EPILOG

Upłynęło już niemal pełne pół tysiąca lat funkcjonowania Leżajska od czasu ponownej jego lokacji na nowym miejscu. Choć Krzysztof Szydłowiecki tak znacząco zasłużył się dla tego miasta nie ma w nim godnego upamiętnienia jego działalności. Po działaniach Krzysztofa Szydłowieckiego pozostała nazwa wsi Ruda, biorąca swą etymologię od przedsiębiorstwa metalurgicznego, przez niego założonego. Kiedy w 1830 r. dobra byłego starostwa leżajskiego weszły w skład Ordynacji Łańcuckiej Potockich, wówczas wieś Ruda otrzymała po pewnym czasie nazwę Ruda Łańcucka.

Po dawnej zaś rezydencji starosty K. Szydłowieckiego w Leżajsku zbudowanej po 1524 r., do dzisiaj pozostał jedynie wielki i piękny dziedziniec rezydencji magnackiej. Budowle drewniane dworu przetrwały tylko do połowy XVII w. W czasie „potopu” szwedzkiego uległy znacznej ruinie (dwukrotny przemarsz przez Leżajsk wojsk

²⁶ K. Przyboś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych (od roku 1524)...*, s. 124.

szwedzkich Karola Gustawa w 1655 i 1656 r.), natomiast najazd Jerzego II Rakocznego z posilkującymi go Kozakami B. Chmielnickiego w 1657 r. doprowadził do całkowitego spalenia dworu wraz z parkanami. Został później odbudowany (również z materiału drzewnego) w miejscu spalonych budynków, zachowując dawne rozplanowanie budynków na dziedzińcu. W takiej formie przetrwał około 100 lat aż do czasów starostów Potockich, którzy w latach 1760–1770 w miejscu zrujnowanego już mocno drewnianego dworu zbudowali murywaną parterową siedzibę starościńską. Ta nowa budowla utrwaliła dawne rozplanowanie przestrzenne budynków i dziedzińca. Zabudowa ta dotrwała do dzisiaj, spełniając w tym czasie różne przeznaczenie. W latach 2006–2007 przeprowadzony został remont generalny pod czujnym okiem konserwatora wojewódzkiego, z przeznaczeniem obiektu dla Muzeum Ziemi Leżajskiej. Remont przeprowadziła firma Skanska. Restauracja dworu starościńskiego zachowała w pełni układ wewnętrzny renesansowego dziedzińca wewnętrznego, jeszcze z czasów pierwszej tu zabudowy zrealizowanej przez Krzysztofa Szydłowieckiego. Działalność Muzeum rozpoczęła się 1 stycznia 2008 r.

W czasach współczesnych Muzeum Ziemi Leżajskiej pełni niezwykle ważną rolę w ochronie i dokumentacji tradycji kulturowej regionu, również w procesie patriotycznej edukacji obywatelskiej. Dziedziniec Muzeum spełnia wiele dodatkowych funkcji, stanowi przejściowo miejsce ekspozycji niektórych zbiorów etnograficznych Muzeum, wystaw fotogramów. Stał się też miejscem pamięci narodowej – to tutaj w 2009 r. zasadzono Dąb Katyński ku uczczeniu zamordowanych w Katyniu w 1940 r. oficerów Wojska Polskiego, a wśród nich mieszkańca Leżajski kapitana Korpusu Ochrony Pogranicza Jana Filipa. Ponadto postawiono pomnik pamięci w formie kamiennych obelisków z umieszczonymi na nich grawerowanymi tablicami (22 IV 2012), dla uczczenia ofiar katastrofy lotniczej pod Smoleńskiem 10 IV 2010 r. Dziedziniec, nawiązujący rozplanowaniem przestrzennym do tego sprzed pół tysiąca lat w Dworze Krzysztofa Szydłowieckiego, chętnie jest odwiedzany przez miejscową społeczność.

Ważnym też miejscem jest Ściana Pamięci Oręża Polskiego w czasie II wojny światowej (odsłonięta 8 V 2008 r. w głównym ciągu wewnętrznej komunikacji Muzeum) z urnami ziemi zebranej z pól bitewnych świata, gdzie żołnierze polscy przelewali krew, wraz z wielką mapą ścienną umocowaną na trwałe w owej Ścianie Pamięci.

Przytaczam poniżej pełny zapis rejestru inwestycji K. Szydłowieckiego na obszarze niegrodowego starostwa leżajskiego (Aneks: „Budowanie w dworze lezenskim przez nieboszczyka Pana Crakowskiego za pieniądze nieboszczyka pana starosty i przez samego pana starostę” [1552 r.]). Podając tekst rękopisu do druku, zachowano zasady zalecane przez instrukcję wydawniczą źródeł rękopiśmiennych. W drukowanym tu rejestrze wprowadzono numerację dla jego lepszego rozumienia. Swoje uwagi umieszczam w nawiasach kwadratowych.

ANEKS

„Budowanie w dworze lezenskim przez nieboszczyka Pana Crakowskiego za pieniądze nieboszczyka pana starosty i przez samego pana starostę” [1552 r.]

Źródło: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział XIV, sygnatura 19 [Rachunki i inwentarze starostw, rachunki z cel, podatków (1494–1774)], k. 112–115 v.

1. Iż najpierw w tem Pan Crakowski dał 100 grzywien pana starościny na przeniesienie miasta na to miejsce gdzie dziś siedzi²⁷
2. Iż nieboszczyk pan starosta dał czynszu miejskiego 30 grzywien i 3, które mu miały przyjść gdy wola wyszła na oprawę wału nowego gdy się był pokaził [uległ zniszczeniu, zapewne świeżo usypane wały zostały częściowo rozmyte przez deszcze]
3. Iż nieboszczyk Pan Crakowski w tem najpierwszy zbudował Dom wielki w parkanie na podłębie pod którym jest 5 komór, w którym domu jest izba wielka, a w tej izbie są 3 błony szklane w ołów zdziałane a w jednej błonie są herby nieboszczyka pana starosty z pańskim tytułem, stół lipowy i drugi dębowy miasto szurzbę [?], piec dobry biały wielki z ławy 3 przy ścianie postawiane, drzwi sosnowe z wrzeciędzem żelaznym
Iż w tymże domu jest izdebka mała w której jest błon dwoje szklane w ołów wdzielone i stół dębowy, piec biały kaflowy, ławy przy ścianie monstrowane 3, ławka przed stół szluzba, drzwi sosnowe z klamką i z wrzeciędzem
Iż w tymże domu jest komnatka z kominem w której są dwoje błon szklane w ołów zdziałane, dwoje ławie proste przy ścianie [dalej dwa słowa trudne do odczytania] i w niej są drzwi, z tejże komnatki są drzwi z zamkiem
Iż w tymże domu jest sień w której jest stół sosnowy długi, dwoje ławie przy ścianie proste, zedel prosty przed stołem, okien 13 z okiennicami, drzwi z klamką ze dwoje ma wrzeciędzami, ganek mały około komnaty a w którym ganku jest priniethy [?]. Na tym domu wszytkiem jest bloczwark wiązany a jest

²⁷ Grzywna – 48 groszy, 1 złoty polski – 30 groszy.

- gontowy pobity i wschody wszędzie
4. Iż wtóry Dom wielki w którym jest izba wielka, 5 błon szklanych w ołów zdziałanych, stół długi przez izbę, 3 ławy przy ścianie, ława przed stołem, piec polewany wielki zielony, drzwi sosnowe z klamką i wrzeciędzem Iż w tymże domu jest komnata wielka z kominem w której jest błon 4 szklanych w ołów zdziałanych, ławy 4 przy ścianie. Priwat w niego drzwi z klamką żelazną, stragi wielkie, przychod z zamkiem i z wrzeciędzem. Stół lipowy, ławka przed stół. Nad tą komnatą sypanie zboże Iż w tymże domu jest sień w której jest okien 8 z okiennicami bez błon, stół dębowy, dwoje ławce przy ścianie, dwoje drzwi ze wrzeciędzami i zawiasami. Nad tą sienią jest siedzenie i wchod do tego siedzenia. A ten dom wyżej napisany niedawno zbudował nieboszczyk sam starosta, który jest pod gonty, a na nim 4 powietrzniki
 5. Iż Piekarnia w której jest piec co chleb piekają, okien 4 z okiennicami bez błon. Stół wielki przez izbę ławy 3 przy ścianie w niej. Stół co na nim chleb działają. Przy tejże Piekarni jest komora, przy komorze karmnik wieprzom. Przed Piekarnią sień z kominem kuchennym z ogniskiem, okno z okiennicą do tej sieni. Dwoje drzwi z wrzeciędzami a to zbudował nieboszczyk pan starosta i gonty pobiel
 6. Iż Łazienka biała w której są 3 błony szklane z ołowiem, kocioł wielki w piec wlepiony dawny pod kamionką. Piec kaflowy, 2 wanny, wiaderka, drzwi sosnowe z wrzeciędzem i klamką, 3 miednice. Iż przed tą łazienką jest izdebka w której są 2 błonie, 3 połowy niedorobiony, w tych wszystkich błon szklanych, na wszystkich są okiennice na żelaznych zawiasach, wtoroma zamykają okiennice, 3 ławy przy ścianie, stół dębowy, piec biały, drzwi z klamką. Iż przed tą łazienką jest sionka mała a z niej komórka z wychodem, czego wszystkiego są drzwi, w którejże komórce są 3 ławki w sieni 2 kominy, a wszystkie te rzeczy pobite gonty i powietrzniki, a to zbudowane za nieboszczyka pana starosty.
 7. Iż Kuchnia, a z tej Kuchnie jest komora, w której jest stół, ławy wąskie przy ścianach i jest 5 ław, okien 3 z okiennicami bez błon, przekadek co woda bywa, a to gonty przykryto a zbudowano za pana starosty.
 8. Iż Browar w którym jest kocioł, 2 przekadki, koryto, koszek, komin nad kotlinach, drzwi z wrzeciędzem, a gonty gęste pobite, który jest zbudowany za nieboszczyka pana starosty.
 9. Iż Słodownia sośnina ze wszystkim dodatkiem jest zbudowana za nieboszczyka w tym Pana Crakowskiego i gonty pobito na której Słodowni, w niej zwykli mieszczanie słody działać i tamże w Browarze dworskim piwo warzyć, od czego jest pożytek Królowi w tym.
 10. Iż Stajnia wielka ze żłoby z przeworami drzewem w sąsieć położony, gonty pobita wsiaka na której powietrzników 3, w tejże stajni są wrota i drzwi z wrzeciędzami, a ta stajnia zbudowana za nieboszczyka pana starosty.
 11. Piwnic 3, jedna druga, na piwnicach są trzy komory, nad piwnicą schowek jest schowanie naczyń piwnego jest dobrze niemała i inszego naczyń

- piwnego, a to nieboszczyk pan starosta zbudował a to wszystko gonty pobito.
12. Iż Wieża w parkanie w której jest troje piętro ze wschody, sąsiadki wkoło w spodnim schowanie beczek na zboże sypać niemało i przekadek, na pierwszym piętrze skrzynia wielka co mąkę sypią. A ta wieża jest miasto spiżarni gonty pobita a zbudowana za nieboszczyka pana starosty, w której wieże są drzwi z wrzeciędzami.
 13. Iż Taras pod tarasem 3 komory, stajenka urzędnicza na 5 koni. W tarasie są kłody i drzwi dębowe, wszystkie rzeczy dobrze żelazem opatrzone, a zbudowano za nieboszczyka pana starosty i gonty pobito.
 14. Iż ten Dwór wszystek drzewem słupy oprawiono wkoło, gonty pobito którym płocie są wrota wielkie i furtek 4 z wrzeciędzami i zawiasami, a te płoty zbudowane za nieboszczyka pana starosty.
 15. Iż przy tym Dworze są 3 sadki młode dopiero za pana starosty zasadzone.
 16. Iż przed miastem pan starosta nieboszczyk zbudował dwoje Sadowce które drzewem w słupy ogrodził i gonty pobił i drzwi z wrzeciędzem.
 17. Iż nieboszczyk pan starosta zbudował Skotnik gontem pobity.
 18. Iż tenże pan starosta zbudował Rudę z której Rudy 9 grzywien czyniło, a stała nieboszczyka pana starostę o kilkanaście grzywien i dziś jeszcze tam jest naczynie nieboszczyka pana starosty, których jeszcze Rudnik nie spłacił, a tak to na zimie miałoby przyjść na nieboszczyka pana starostę.
 19. Iż ten pan starosta na Luchowie zbudował staw nowy z upustem słupem i z korytem, który staw stał nieboszczyka pana starostę 20 grzywien i dwoje. Tamże w tym Łowisko w Luchowie zbudował izbę białą i innych domów starych i stajnię poprawił.
 20. Iż pod Starym Miastem zbudował nieboszczyk pan starosta Staw, którego jeszcze nie zastawił, który staw stał nieboszczyka pieniędzy krom inszych nakładów 300 złotych i 20 złotych, którym stawem niemało łak i ról miał ludziom zabrać, za które role i łaki miał ludziom odmiane dawać albo pieniędzmi płacić gdzieby się odmiana nie trafiła i sadowkę jedną zajął co by mieszczany nowy którym trzech miał odmienić albo pieniędzmi zapłacić.
 21. Iż Pszoznik na Starym Mieście gonty pobił.
 22. Iż Wierzeyczach [w Wierzawicach] nie miał dwór gonty pobił i ról za pieniądze przykopał i wszystkie folwarki oparał.
 23. Iż za nieboszczyka pana starosty przybyło często Żydów co im wini podniósł i z rol co tych nie było w rejestrze co się to rozlaży koło 10 grzywien a przez skwieżka ludzkiego [bez uszczerbku ludzkiego].
 24. Iż owsa z tych wsi postąpili byli wójtowie z gromadami około sta i osiemdziesiąt korcy gdy z nimi robotę odmieniali bo przód wyrobiły dzień pod jednym a dziś dzień w tydzień robią, na którą robotę gdzie by mieć a nieboszczyk czyni, a tak to będzie na woli Króla jego tam".

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Potockich z Łańcuta, rkps 336.
- Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiory na Wawelu, Teki A. Schneidra, nr 894-Leżajsk.
- Archiwum Państwowe w Przemyślu, Varia, Oddział II, rkps Leżajsk 4.
- Archiwum Prowincji Ojców Bernardynów w Krakowie, rkps VI-a-5.
- Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności-Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 2843/I.
- Rejestr poborowy starostwa leżajskiego z 1515 r.* [w:] A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7, cz. 1, *Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona*, Warszawa 1902, s. 138-139.
- Matricularum Regni Poloniae summa, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur, contexuit indicesque adiecit Theodorus Wierzbowski*, P. 4, Varsoviae 1915.
- Opisy koroliwskich ziem w ruskich ziemiach XVI wieku*, t. 2, *Lustracji ziem Peremiśkiej i Sjanockiej*, wyd. pod red. M. Hruszewskoho, Lwów 1897.

OPRACOWANIA

- Lubczyński M., Pielas J., *Szydłowiecki Krzysztof* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 49, Warszawa-Kraków 2014, s. 551-566.
- Półciwartecki J., *Drogi, ulice i mosty w nowożytnym mieście Leżajsku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2004, t. 21, *Studia Historica*, nr 3, s. 337-354.
- Półciwartecki J., Kuźniar K., *Droga do Muzeum Ziemi Leżajskiej. Z dziejów kolekcjonerstwa i muzealnictwa w Leżajsku*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej” 2013, nr 1, s. 33-73.
- Półciwartecki J., *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI-XVIII wieku*, Warszawa-Kraków 1972.
- Przyboś K., *Dzieje Leżajski w czasach nowożytnych (od roku 1524)* [w:] *Dzieje Leżajski*, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteckiego, Leżajsk 2003, s. 105-153.
- Wolski K., *Bartnictwo i pasiecznictwo dorzecza Sanu w XV i XVI wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1952, Sectio B, *Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, vol. VII, z. 3, s. 93-174.
- Wolski K., *Z badań nad dawnymi technikami pszczelarskimi w dorzeczu Sanu*, Przemyśl 1960.
- Zielecki A., *Leżajsk w okresie zaborów (1772-1918)* [w:] *Dzieje Leżajski*, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteckiego, wyd. 2, Leżajsk 2003, s. 231-373.

Dokument z Akt miasta Leżajska, sygn. 2 D, z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu